

УДК 94:355.48](477.65-2)“1944.03”

В. П. Колечкін

Державний архів Кіровоградської області

ВИЗВОЛЕННЯ РАЙОННИХ ЦЕНТРІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ У БЕРЕЗНІ 1944 РОКУ

Стаття є спробою реконструкції подій, що розгорнулися навколо визволення міст та селищ, які на даний момент є адміністративними центрами західних та північно-західних районів Кіровоградської області. Ці населені пункти були визволені від німецької та румунської окупації у березні 1944 року. У цей час 2-й Український фронт здійснював Умансько-Ботошанську наступальну операцію, а 3-й Український – Березнегувато-Снігурівську. У визволенні населених пунктів Кіровоградської та частково Одеської області брали участь війська 4-ї гвардійської, 53-ї, 5-ї гвардійської, 7-ї гвардійської армій, 5-ї гвардійської танкової армії, 5-го кавалерійського корпусу 2-го Українського фронту, 57-ї та 37-ї армій 3-го Українського фронту. Автор має на меті уточнити дати визволення районних центрів, а також номери частин, що здійснили визволення населених пунктів.

Ключові слова: Друга світова війна, німецько-радянський фронт, визволення Правобережної України, Кіровоградська область, районний центр.

Пам'ять про події на радянсько-німецькому фронті Другої світової війни завжди була одним з наріжних каменів радянської ідеологічної картини світу. Перемога у цьому грандіозному протистоянні слугувала з одного боку підтвердженням ефективності соціалістичної економіки та життєздатності радянського державно-політичного устрою. Крім того, ця перемога до певної міри виправдовувала різноманітні передвоєнні труднощі, що пережили громадяни УРСР у 1930-х рр., а водночас мала слугувати для натхнення радянського народу на відновлення соціалістичного господарства та радянської державної системи у післявоєнний час. У подальші часи Комуністична партія СРСР неодноразово використовувала Перемогу у якості виправдання авторитарного політичного режиму у країні через нав'язування тези про “керівну роль партії у війні”.

Здавалося б, що у такому випадку усі аспекти військових дій мали б вивчатися максимально ретельно і точно. Проте, при співставленні різноманітних історичних, краєзнавчих та пропагандистських творів неодноразово виявлялися численні неточності та недоречності у висвітленні подій тієї війни. Прикладом може служити історія визволення районних центрів Кіровоградської області від іноземних, переважно німецьких та румунських, окупантів.

Історія визволення даних населених пунктів мала не тільки історичне значення. До відповідних ювілейних дат у радянські часи найчастіше провадилися різноманітні святкові та поминальні заходи, які служили для радянських людей певним ритуалізованим дійством, що мали засвідчити вірність цінностям радянської держави та комуністичної влади, а також повагу та шану по відношенню до людей, які врятували український народ від здійснення

нацистських планів перебудови українського “ландшафту” під “потреби німецької людини” з попутним звільненням цього ландшафту від “не таких повноцінних народів” після запланованої перемоги Третього рейху над СРСР.

У такому разі кожен район мав би точно знати: у який день і яку саме військову частину потрібно вшанувати. Для полегшення організації відповідних святкових заходів було надруковано декілька видань. Серед них довідник “Памятники истории и культуры Кировоградской области. Указатель воинских частей принимавших участие в освобождении населенных пунктов области от немецко-фашистских захватчиков, братских и одиночных могил советских воинов и партизан.”, підготовлений полковником А. Л. Меткім за редакції члена союзу журналістів А. К. Піскунова [1]. Також 11-й том багатотомної “Історії міст і сіл Української РСР.”, присвячений історії Кіровоградської області, коротко оповідає про визволення кожного з райцентрів цієї області [2]. Дані з цього видання були коротко підсумовані відомим кіровоградським краєзнавцем Сергієм Шевченком у одному з перших випусків краєзнавчого збірника “Між Бугом і Дніпром”, на жаль, без критичного аналізу стану розробки теми [3].

З появою у онлайн-доступі сканованих документів з колекції Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації (далі – ЦАМО РФ) з’явилася реальна можливість звірити дані з краєзнавчих видань з бойовими документами радянських підрозділів, що брали безпосередню участь у боях на території краю у березні 1944 року під час завершення очищення області від окупантів.

Пропоноване дослідження присвячене визволенню райцентрів Кіровоградської області у березневих боях 1944 року. Територія Кіровоградщини у той час перебувала на шляху 2-го та 3-го Українських фронтів, що брали участь у стратегічній операції з визволення Правобережної України. У її рамках 2-й Український фронт після успішної Корсунь-Шевченківської операції 5 березня 1944 року розпочав Умансько-Ботошанську наступальну операцію з метою остаточного розгрому 8-ї німецької польової армії і виходу на румунський кордон. 3-й Український фронт 6 березня того ж року розпочав Березнегувато-Снігурівську наступальну операцію проти 6-ї німецької армії та румунських військ, маючи за перспективу визволення Миколаєва та Одеси.

Першим у хронологічному порядку визволених райцентрів стоїть селище міського типу *Новгородка*. Згідно видання “Памятники истории...” Новгородка була визволена 10 березня 1944 року силами 93-ї гвардійської та 123-ї стрілецьких дивізій 57-ї армії [1, с. 19]. В “Історії міст і сіл...” також стверджується, що смт Новгородка було визволене силами 93-ї стрілецької дивізії 57-ї армії при підтримці підрозділів 123-ї стрілецької дивізії 10 березня 1944 року.[2, с. 431]

Визволення Новгородківського району розпочалося ще під час грудневих боїв 1943 року. Під час операції з визволення Знам’янки та Олександрії війська 2-го Українського фронту продовжили наступ у напрямку м. Кіровоград, а також намагалися взяти м. Кривий Ріг ударом з північного заходу. Під час наступу радянські війська визволили село Вершино-Кам’янка і 18 грудня 1943 року увійшли до районного центру Новгородка. Проте внаслідок контрудару німців радянські війська змушені були відступити, утримавши за собою Митрофанівку та Вершино-Кам’янку.

Після Кіровоградської наступальної операції 57-а армія перейшла до складу 3-го Українського фронту. 6 березня 1944 р. війська 3-го Українського фронту перейшли у наступ проти ворожої групи армій “А”. 9 березня 1944 113-а стрілецька дивізія 68-го стрілецького корпусу, намагалася наступати на станцію Куцівка, а 93-я стрілецька дивізія 64-го стрілецького корпусу – на Новгородку. Проте німці зустріли їх вогнем з усіх видів зброї і радянські війська просування не мали.

У цей же день війська 3-го Українського фронту здійснили прорив ворожої оборони на напрямку головного удару і форсували р. Інгулець. Таким чином, 57-й армійський корпус німців, що діяв проти 57-ї армії, опинився під загрозою обходу [4, арк. 7]. У ніч з 9 на 10 березня 1944 р. ворожі підрозділи, що обороняли Новгородку посилили артилерійсько-мінометний вогонь, а з настанням темряви почали відступ у напрямку Інгуло-Кам’янки, прикриваючись заслонами з невеликих груп автоматників. З 5 години ранку наступного дня супротивник розпочав відводити заслони. Радянські війська розпочали переслідування відступаючого ворога. О 08:00 10 березня 1944 р. підрозділи 93-ї стрілецької дивізії зайняли Новгородку і північну околицю с. Інгуло-Кам’янка. Німці закріпилися на рубежі р. Інгул і зупинили просування радянських військ [6, арк. 203]. Паралельно, о 05.00 10 березня 113-а стрілецька дивізія зайняла станцію Куцівка, захопивши великі трофеї [5, арк. 7]. Таким чином, безпосередньою визволительницею селища стала 93-я стрілецька дивізія, яка всупереч твердженню післявоєнних видань гвардійською не була. Також зазначимо, що з нею взаємодіяла 113-а, а не 123-я, стрілецька дивізія.

Наступним був визволений райцентр *Новомиргород*. Згідно “Памятникам истории...” ця подія сталася 11 березня 1944 року, а визволення було здійснене силами 214-ї стрілецької дивізії 53-ї армії. В “Історії міст і сіл...” вважається, що Новомиргород та Златопіль були визволені у ніч з 10 на 11 березня. Частина, що здійснила визволення, у книзі не названо [2, с. 498].

Перші спроби визволення Златополя та Новомиргорода 2-й Український фронт здійснив 10–17 січня 1944 року після звільнення обласного центру міста Кіровоград. Проте ворожі контратаки, що були підтримані сильним танковим угрупованням та масованими ударами авіації не дозволили радянським військам визволити ці містечка у січні 1944 року.

Остаточне визволення Новомиргородського району розпочалося у березні 1944 року під час Умансько-Ботошанської наступальної операції 2-го Українського фронту. 4–6 березня 1944 року правофлангові армії фронту отримали завдання розпочати наступ у загальному напрямку на Умань з метою прорвати ворожу оборону і розчистити собі шлях до р. Південний Буг. Командуючий 53-ю армією отримав наказ частиною сил перейти у наступ у напрямку Розсохуватка, Новоселиця, Катеринопіль. Вийти на цей рубіж 53-я армія повинна була 6 березня 1944 р.

Наступ армія розпочала у другій половині дня 5 березня 1944 р. До 9 березня 1944 р. частини 53-ї армії повільно просувалися з району Звенигородки у напрямку Златополя та Розсохуватки. Німці контратаками піхоти з танками з району с. Турія стримували просування радянських військ [7, арк. 8].

10 березня частини армії отримали наказ визволити Новоархангельський район. При цьому частини 6-ї стрілецької дивізії вели бій за села Листопадове та Розлива, що безпосередньо примикали до містечка Златопіль. 11 березня

1944 року командування 53-ї армії заявило, що її частини взяли Златопіль та Новомиргород [7, арк. 9].

Дійсно, о 23:00 9 березня 1944 р. підрозділи 6-ї стрілецької дивізії перейшли у наступ у напрямку, але були зупинені вогнем супротивника і всю ніч вели вогневий бій. Вранці німці намагалися контратакувати дивізію, але змушені були відступати, втративши до 20 вояків. О 08:00 10 березня дивізія відновила наступ. При цьому у смузі наступу її 84-го та 125-го стрілецьких полків лежало місто Златополь [8, арк. 91, 91 зв.].

Продовжуючи наступ 125-й та 84-й стрілецькі полки 6-ї стрілецької дивізії до 03:00 11 березня повністю очистили від ворога містечко Златопіль, а 125-й полк вийшов на північно-східну околицю Новомиргорода. Відбивши вранці 11 березня 1944 р. ворожу контратаку, 125-й та 84-й полки до 13:30 очистили місто Новомиргород від німецьких військ [8, арк. 92, 92 зв.]. Вже наступного дня були визволені ще 12 населених пунктів, а до 15 березня радянські війська вийшли за межі Новомиргородського району.

При цьому 214-а стрілецька дивізія не входила до складу 53-ї армії. Вона підпорядковувалася командуючому 5-ї гвардійської армії і наступала у цей період у напрямку Малої Виски. При цьому лінія розмежування між арміями лежала на південний схід від Новомиргорода. Оскільки у документах 214-ї стрілецької дивізії місто Новомиргород також не згадується, то очевидно, що дивізія у визволенні райцентру участі не брала [9, арк. 9–10 зв.].

Наступним за датою звільнення вважався, як не дивно, найзахідніший районний центр Кіровоградської області – *місто Гайворон*. У 1944 році Гайворонський район входив до складу Одеської області. Видання “Памятники истории...” вказує, що Гайворон було визволено 11 березня 1944 року силами 29-го танкового корпусу, 31-ї танкової бригади та 69-ї гвардійської стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії [1, с. 9]. Згідно “Історії міст і сіл...” місто Гайворон було звільнено підрозділами 31-ї танкової бригади, а також піхотою 20-го гвардійського стрілецького корпусу 11 березня 1944 року [2, с. 183].

Бойові документи 5-ї гвардійської танкової та 4-ї гвардійської армій фіксують дещо інше. У боях 8–10 березня 1944 р. війська 2-го Українського фронту розбили вороже угруповання у районі м. Умань. Після цього командування фронту поставило командармам завдання якомога швидше просуватися до р. Південний Буг та захопити плацдарми на правому її березі і не дати німцям затримати радянські війська на цьому водному рубежі.

Отримавши завдання, командуючий 5-ї гвардійської танкової армії генерал-полковник Павло Ротмістров наказав 29-му танковому корпусу полковника Фоміних (з 11 березня 1944 р. – генерал-майор) захопити с. Рижівка, а також сформувати передовий загін з однієї танкової бригади з десантом для визволення м. Гайворон і опанування переправами [10, арк. 21].

Спочатку для визволення Гайворона командуючий 29-го танкового корпусу виділив 25-у та 32-у танкові бригади, одну батарею зі складу 1446-го самохідного артилерійського полку та одну роту 193-го окремого саперного батальйону. Проте передовий загін не зміг виконати завдання і у першій половині дня 11 березня 1944 р. зупинився без палива та мастила у районі станції Мощена. При цьому був

висланий розвідувальний загін до Хашуватого, який спромігся захопити цілим 30-тонний міст через Південний Буг [11, арк. 95].

Наприкінці доби 11 березня 1944 р. до Рижівки увійшли головні сили корпусу – 31-а танкова бригада, 1446-й самохідний артполк та 193-й окремий саперний батальйон без однієї роти. Гайворон захищали залишки 198-ї піхотної дивізії вермахту та один батальйон румунської 5-ї піхотної дивізії при підтримці 12 мінометів [11, арк. 95-96].

О 06:00 12 березня 1944 р. сім танків Т-34 та мотопіхота 31-ї бригади, три самохідні гармати СУ-85 1446-го артполку та сапери 193-го ОСБ розпочали наступ на місто. До 10:00 радянські війська вийшли на північну околицю Гайворона і відкинули супротивника за р. Південний Буг. Ворог встиг знищити мости, тому танки і САУ переправитися не змогли і діяли у якості артилерії, що підтримувала піхоту. Автоматники 31-ї тбр переправилися через річку і до 14:20 очистили його від залишків ворожих військ, а сапери почали будівництво паромної переправи [11, арк. 96].

Також на участь у визволенні м. Гайворон претендувала 62-а гвардійська стрілецька дивізія 4-ї гвардійської армії. При цьому командування армії також вважало, що 62-а гвардійська стрілецька дивізія визволила місто. Проте щоденні бойові донесення свідчать, що частини цієї дивізії підійшли до Гайворона 12 березня 1944 р. о 16:00, коли частини 5-ї гвардійської танкової армії у цілому вже зачистили місто [12, арк. 133]. 69-а гвардійська стрілецька дивізія участі у визволенні районного центру не брала, а перебувала у Христофорівці Грушківського району і готувала марш у напрямку станції Мощена і далі до переправ через Південний Буг у Хашуватому [13, арк. 13 зв.].

Непроста ситуація виникла з райцентром *Ульянівка*, нині – *Благовіщенськ*. У 1944 році район входив до складу Одеської області і називався Грушківським, оскільки центром його було не селище Ульянівка, а станція Грушка. За даними видання “Памятники истории...” селище і станція були визволені 12 березня 1944 р. військами 69-ї гвардійської стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії, а також 25-ю гвардійською стрілецькою дивізією 53-ї армії та 213-ю стрілецькою дивізією 5-ї гвардійської армії [1, с. 32]. Згідно “Історії міст і сіл...” 12 березня 1944 р. воїни 69-ї гвардійської стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії та 25-ї гвардійської стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії, а також 213-ї стрілецької дивізії 5-ї ударної армії 2-го Українського фронту визволили с. Ульяновка від німців [2, с. 34].

Згідно архівних документів на території Грушківського району вели бойові дії частини 4-ї гвардійської та 53-ї армій фронту, проте смуга наступу 4-ї гвардійської армії 11–12 березня проходила на північ від с. Кам’яний Брід - через станцію Грушка, села Юзефівка (нині – Йосипівка), Ульяновка, Таужне, і далі через ст. Мощена до переправ через р. Південний Буг у с. Хашувате [13, арк. 12, 12 зв.]. У тому числі 12 березня 1944 р. частини 69-ї гв. стрілецької дивізії вийшли до Христофорівки та Юзефівки (Йосипівки), що на північ від с. Кам’яний Брід [13, арк. 13, 13 зв.].

Частини 53-ї армії наступали з боку Новоархангельського та Голованівського районів Кіровоградської області до переправ через р. Південний Буг у районі Саврані. До 15 березня 1944 р. 25-а, 89-а, 94-а гвардійські стрілецькі дивізії

26-го гвардійського стрілецького корпусу 53-ї армії майже безперешкодно просувалися вперед, долаючи опір дрібних груп відступаючих ворожих військ. 15 березня 1944 р. командир корпусу віддав наказ зупинитися на відпочинок [7, арк. 10 зв.]. У тому числі на станції Грушка відпочивали та приводили себе до ладу бійці 73-го гвардійського стрілецького полку 25-ї гвардійської стрілецької дивізії [14, арк. 19 зв.]. Наступного дня корпус, переслідуючи німецькі війська, продовжив наступ і оволодів селами Свинарка та Данилова Балка, 17 березня корпус вів бій у районі Сабатинівки та Жабчика. Звільнення району було завершено загалом 18–19 березня 1944 р. [7, арк. 11–12].

Також назва “Ульянівка” згадується у журналі бойових дій 214-ї (а не 213-ї) стрілецької дивізії 5-ї гвардійської армії серед населених пунктів, що були звільнені у період 10–16 березня. Проте у даному випадку може йтися про с. Ульянівка тодішнього Тишківського району (зараз є частиною с. Олександрівка Добровеличківського району) оскільки у переліку визволених переважають назви населених пунктів у даній місцевості [9, арк. 385]. Тобто 214-а стрілецька дивізія участі у визволенні села Ульянівка та станції Грушка не брала.

Таким чином, можна зробити висновок, що смт Ульянівка (Благовіщенськ) та залізнична станція Грушка фактично не звільнялися радянськими військами. Також невідомо, чи були у селищі німецькі війська. При підході до Христофорівки та Юзефівки підрозділів 69-ї гвардійської стрілецької дивізії, місцева поліція та допоміжна адміністрація просто розбіглася, або ж евакуювалася з селища на захід разом з німецькими військами. При цьому 12 березня 1944 р. напередодні втечі з Ульянівки поліцейські району влаштували у селищі масову страту заарештованих. Під час страти було розстріляно та закатовано до 70 осіб, імена 43 з яких було внесено до переліку, що супроводжував акт районної комісії. 27 осіб з числа колишніх військовополонених вважалися невідомими [15, арк. 7–9 зв., 16, 16 зв.].

Згідно “Історії міст і сіл...” визволення *Долинської*, яка носила у той час назву місто Шевченко, було здійснено 12 березня 1944 р. 19-ю, 52-ю та 73-ю гвардійською стрілецькими дивізіями 57-ї армії [2, с. 276]. Те саме стверджується у виданні “Памятники истории...” [1, с. 12].

У даному випадку наведені вище факти співпадають з документальними. 11 березня 1944 р. частини 64-го стрілецького корпусу, який складався з 73-ї гвардійської та 223-ї, 19-ї і 52-ї стрілецьких дивізій, наблизився до міста Шевченкове та залізничної станції Долинська. 223-я стрілецька дивізія захопила радгосп ім. Карла Маркса і у ніч на 12 березня 1944 р. зав’язала бій за село Волохіне. 19-а стрілецька тим часом визволила декілька сіл та хуторів, а також чотири висоти на схід від Шевченкового, і у ніч на 12 березня разом з 223-ю стрілецькою дивізією зав’язала бій за визволення міста. 73-я гвардійська стрілецька дивізія захопили села Наталівка, Лозоватка та Олександрівка і вели бій за висоту 190,5. 52-а стрілецька дивізія ударом з району Добрянки вийшла на південну околицю міста Шевченкове. Німці вночі готували відступ, знищуючи за допомогою вибухівки важливі об’єкти міста та станції [16, арк. 4].

12 березня 1944 р. 223-я стрілецька дивізія обійшла з півночі с. Волохіне, що нині є частиною міста Долинська, і, продовжуючи наступ, вийшла до південної околиці села Майбуд і річки Березівка. 19-а стрілецька дивізія о 04:00 захопила село Волохіне і до кінця дня вийшла до р. Березівка і села

Золотареве. 73-я гвардійська стрілецька дивізія обхідним маневром змусила ворожі війська відступити з міста Шевченкове та станції Долинська. 52-а стрілецька дивізія оволоділа вранці південно-східною частиною Шевченкове і до кінця дня вийшла до неіснуючого нині с. П'ятихатка Долинського району [16, арк. 5].

Визволення селища *Малої Виски* “Історія міст і сіл...” приписує військам 33-го гвардійського стрілецького корпусу 5-ї гвардійської армії. Визволення нібито сталося 11 березня 1944 р. [2, с. 400]. У той же час “Памятники истории...” називають датою визволення 13 березня 1944 р., а визволительською визначають 214-у стрілецьку дивізію 5-ї гвардійської армії [1, с. 18]

214-а стрілецька дивізія дійсно входила до складу однієї з лівофлангових армій 2-го Українського фронту, а саме 5-ї гвардійської. До 8 березня 1944 р. дивізія займала позиції по висотах 201.7, 218.2, 211.9 та 226.5 у с. Рейментарівка. Згідно наказу командуючого фронтом 5-а гвардійська армія мала перейти у наступ після того, як правий фланг фронту прорве оборону німецьких військ. Тому до 8 березня армія вела головним чином розвідку та вогневий бій з ворожими військами. У ніч з 7 на 8 березня 1944 р. німецькі частини самі відійшли на тилловий рубіж оборони у район села Кам'янка. До 10 березня 1944 р. німці захищалися у районі Кам'янки та Новоселівки, а потім розпочали відступ у південно-західному напрямку. Переслідуючи ворожі війська 214-а стрілецька дивізія вийшла спершу до Кам'янки, а далі – на територію Добровеличківського району [9, арк. 385].

Згідно документів дивізії у процесі просування 780-й та 788-й стрілецькі полки 214-ї стрілецької дивізії 13 березня 1944 р. визволили районний центр Малу Виску, взявши у полон 8 ворожих солдат. Власні втрати склали 2 поранених вояки [17, арк. 120; 18, арк. 110].

У цей же день згідно видання “Памятники истории...” 228-а стрілецька дивізія 37-ї армії визволила районний центр *Устинівка* [1, с. 33]. Згідно ж “Історії міст і сіл...” райцентр був звільнений 13–15 березня 1944 р. військами 228-ї стрілецької дивізії 37-ї армії та 58-ї гвардійської стрілецької дивізії 57-ї армії 3-го Українського фронту [2, с. 767].

Територією Устинівського району Кіровоградської області насправді проходила смуга наступу 37-ї армії. 3 березня 1944 р. 228-а стрілецька дивізія здійснила часткову наступальну операцію у районі с. Родіонівка. До 7 березня німці активно контратакували, намагаючись відновити позиції вздовж р. Інгулець, але після прориву їхньої оборони іншими арміями, розпочали відступ. 7 березня 1944 р. війська 228-а стрілецька дивізія знову перейшли у наступ.

13 березня 1944 р., до кінця дня 37-а армія вийшла на західні схили висоти 123,6, західну та східну околицю Устинівки, східну околицю с. Сонцеве, західну околицю с. Опит. Ще 12 березня частини 228-ї стрілецької дивізії вийшли на позиції за 2 км на схід від Устинівки [19, арк. 24–25]. 13 березня з півночі та північного сходу до Устинівки підійшли частини 58-ї гвардійської дивізії, що взаємодіяли з 228-ю стрілецькою дивізією справа [20, арк. 5–8].

13 березня о 21:00 частини 57-го стрілецького корпусу розпочали наступ на Устинівку. Але супротивник відкрив сильний вогонь і при підтримці польової артилерії примусив 228-у та 58-у гвардійську стрілецькі дивізії відступити на попередні рубежі.

14 березня німці утримували районний центр, через який відводили свої війська. Частини 57-го стрілецького корпусу провадили перегрупування підрозділів, що зазнали суттєвих втрати у попередніх боях. О 24:00 14 березня частини корпусу відновили наступ на Устинівку. О 01:00 15 березня 1944 р., подолавши опір розрізнених частин 3-ї танкової, 257-ї та 46-ї піхотних дивізій німців, 228-а стрілецька та 58-а гвардійська стрілецькі дивізії завершили визволення смт. Устинівка і просунулися на захід від районного центру, вийшовши на річку Інгул [21, арк. 25–27]. 16 березня 1944 р. 37-а армія продовжила наступ і вийшли за межі території Устинівського району Кіровоградської області [22, арк. 29–34].

Селище міського типу *Компаніївка* згідно видання “Памятники истории...” було звільнено 14 березня 1944 р. силами 81-ї гвардійської стрілецької дивізії 24-го гвардійського стрілецького корпусу 7-ї гвардійської армії [1, с. 17]. У свою чергу “Історія міст і сіл Кіровоградської області...” фіксує датою звільнення смт Компаніївка 15 березня 1944 р. Визволення було здійснено силами 81-ї гвардійської стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії [2, с. 375].

Згідно документів радянських частин до 8 березня 1944 р. включно війська 7-ї гвардійської армії наступальних дій не вели, чекаючи прориву ворожої оборони на головному напрямку. 8 березня правим флангом армія перейшла у наступ, просунувшись у перший день на 1–4 км. До 11 березня війська фронту вийшли на рубіж Інгуло-Кам’янка-курбан Могила Розкопана. Після цього лівофлангові частини армії отримали завдання наступати на Рівне та Компаніївку [23, арк. 30–31].

Безпосередньо у напрямку Компаніївки та Лобачівки мали наступати частини 24-го гвардійського стрілецького корпусу. До складу корпусу входили 81-а і 72-а гвардійські стрілецькі дивізії та 8-а гвардійська повітряно-десантна дивізія [23, арк. 32].

11 березня 1944 р. командир 81-ї гвардійської дивізії поставив завдання 1-й та 3-й роті 15-го окремого штрафного батальйону у взаємодії з підрозділами 8-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії наступати в обхід Компаніївки з метою її визволення. До ранку 12 березня 1944 р. частини 24-го гвардійського стрілецького корпусу, долаючи опір ворога, спромоглися очистити Червоновершку, Федосіївку, Тернову Балку, Сасівку, просунувшись на 5–7 км вперед.

12 березня 1944 р. підрозділи 81-ї гвардійської стрілецької дивізії прорвали німецьку лінію оборони у районі Вигода, Сасівка, хутір Казанці, Полігон. О 05:00 годині 13 березня 1944 р. командир дивізії наказав переслідувати відступаючих німців. До кінця дня дивізія визволила Компаніївку, а також найближчі до неї населені пункти [24, арк. 62]. Далі частини армії вийшли на територію Новоукраїнського району 18–19 березня, поклавши край ворожій окупації Компаніївщини.

Датою визволення смт *Новоархангельська* “Історія міст і сіл...” називає 14 березня 1944 р. Визволення було здійснено підрозділами 110-ї гвардійської стрілецької дивізії [2, с. 459]. Видання “Памятники истории...” також стверджують про визволення селища 14 березня силами 110-ї гвардійської стрілецької дивізії 53-ї армії [1, с. 21].

Дійсно, безпосередньо на території району вели бойові дії підрозділи 53-ї армії 2-го Українського фронту. Визволення Новоархангельського району

розпочалося 10 березня 1944 р. Німецькі війська відступали, стримуючи радянські війська групами у 4–6 танків або штурмових гармат. Також у районі Торговиці німці здійснили контратаку при підтримці танків та авіації.

12 березня 1944 р. ворог у результаті контратаки зайняв район с. Скалева. Протягом дня частини Вермахту чотири рази контратакували 94-у гвардійську стрілецьку дивізію за підтримки танків та авіації. 25-та гвардійська стрілецька дивізія зайняла район Нерубайка–Левківка, а також вийшла на околиці с. Торговиці. 89-а гвардійська дивізія у цей час відбивала атаки ворога у районі с. Скалевої. 78-а гвардійська стрілецька дивізія вийшла до с. Кам'яне.

13 березня 1944 р. німці розпочали відхід із позицій, які займали напередодні. В результаті 25-а гвардійська стрілецька дивізія вийшла до району с. Семидуби, 89-а гвардійська стрілецька – до району Копенкувате–Підвисоке, 94-а гвардійська стрілецька дивізія перебувала на марші до с. Володимирівка, 110-а гвардійська стрілецька дивізія оволоділа смт. Новоархангельськ. Одночасно 1-а гвардійська повітряно-десантна дивізія вийшла до с. Калинівка Калниболотської сільради, а 3 танки 116-ї танкової бригади взяли с. Калниболото [7, арк. 10].

14–15 березня 1944 р. дивізії 53-ї армії розпочали переслідування противника на території Голованівського району Одеської області, захопивши населені пункти Орлове, Покотилове, Тернівка, Мартинівка.

“Історія міст і сіл Кіровоградської області...” повідомляє, що *місто Голованівськ* було визволене 15 березня 1944 р. силами 223-го кавалерійського полку 63-ї кавалерійської дивізії 5-го кавалерійського корпусу [2, с. 207]. Видання “Пам'ятники історії...” також називає датою визволення 15 березня, а визволителями – бійців 223-го кінного полку 69-ї кавалерійської дивізії 5-го гвардійського кавкорпусу, а також – 89-у стрілецьку дивізію 4-ї гвардійської армії [1, с. 10].

Згідно документів ЦАМО РФ визволення Голованівського району було здійснено військами 2-го Українського фронту після того, як в результаті дводенних боїв радянські війська вийшли до р. Гірський Тикич і з ходу форсували її.

11 березня 1944 р. командир 5-го гвардійського кавалерійського корпусу отримав наказ зосередити корпус у районі м. Дубове, с. Слобода Коржева, с. Крутеньке. 12 березня 1944 р. командир корпусу отримав наказ завдати удару у напрямку Голованівськ–Первомайськ з метою розгромити відступаючого противника, відрізати його від переправ через Південний Буг на ділянці Первомайськ–Костянтинівка, на які корпус мав вийти не пізніше 16 березня 1944 р. Одночасно командир 5-ї гвардійської армії отримав наказ не пізніше 17 березня 1944 р. захопити плацдарми через річку Південний Буг на ділянці Велика Мечетна–Первомайськ. Лінією розмежування з 53-ю армією було назване с. Люшнювате.

Визволення Голованівського району було здійснене частинами 5-го гвардійського кавалерійського корпусу і 53-ї армії генерал-полковника І. М. Манагарова у період з 11 до 19 березня 1944 р. Вранці 14 березня кавкорпус перейшов у наступ, прагнучи не дати німецьким військам відійти за р. Південний Буг. Перше бойове зіткнення сталося у районі Грузьке–Вербове–Краснопілля. Тоді ж корпус був посилений 119-м танковим полком.

Командир корпусу вирішив обійти м. Голованівськ і перехопити шляхи на Первомайськ. До 19:00 години 16 березня 1944 р. частини корпусу, долаючи

опір слабких ворожих заслонів обійшли м. Голованівськ з заходу. При цьому 223-й кавалерійський полк 63-ї кавалерійської дивізії та 12-а гвардійська кавдивізія пройшли через залізничну станцію Голованівськ, але у саме місто не вступили [25, арк. 2–3 зв.].

У цей же період дивізії 53-ї армії переслідували противника, який вже відступав до р. Південний Буг під ударами головних сил фронту. 16 березня 1944 р. з'єднання армії, що просувалися по території Голованівського району, зустріли опір ар'єргардних німецьких частин: 2-ї авіадесантної дивізії, 376-ї і 106-ї піхотних дивізій, а також 14-ї танкової дивізії. В результаті частини 53-ї армії з боями визволили на території Голованівського району села Молдовка, Роздол, Шипилівка, Наливайка, Ємилівка, Троянка. Наприкінці дня на території району вели бойові дії 94-ї гвардійської, 110-ї гвардійської, 233-ї та 84-ї стрілецьких дивізій. Місто Голованівськ, судячи з усього, було зайняте без бою. 16 березня 1944 р. о 23:00 годині на північно-західну околицю міста вийшли підрозділи 78-ї гвардійської стрілецької дивізії, що перебували у резерві командарма-53, а на північній околиці розташувався штаб дивізії [26, арк. 4 зв.]. 17 березня 1944 р. дивізія рушила далі до с. Хашуватого. У Голованівську деякий час було розташовано частини 54-го укріпленого району 53-ї армії [7, арк. 10].

17 березня 1944 р. ворог продовжував відступати і південному та південно-західному напрямках, короткими вогневими нальотами стримуючи радянські війська. Частини армії просунулися вперед до 12 км і зайняли 26 населених пунктів, у тому числі села Люшнювате, Журавлінка, Олександрівка Голованівського району, і отримали завдання на форсування р. Південний Буг з ходу. 18 березня 1944 р. бойові дії були перенесені на територію Первомайського району Одеської області.

Згідно обох видань, як “Історія міст і сіл...”, так і “Памятники истории...”, місто *Бобринець* було звільнено 16 березня 1944 р. силами 19-ї, 93-ї, 113-ї та 223-ї стрілецьких дивізій 57-ї армії 3-го Українського фронту. Ці дані загалом відповідають дійсності [1, с. 8; 2, с. 133].

Звільнення Бобринецького району Кіровоградської області відбувалося з 10 до 22 березня, коли частини 57-ї армії, користуючись оточенням і розгромом основних сил 6-ї німецької армії у районі Березнегуватого, продовжили наступ з метою виходу до р. Південний Буг і форсування її. Загалом у період 10-22 березня 1944 р. війська армії в умовах весняного бездоріжжя пройшли з боями до 150 км і визволили територію у 3 600 км², 378 населених пунктів, серед яких було і м. Бобринець. [4, арк. 11 зв.]

Найбільш запеклі бої на підступах до райцентру відбулися за с. Володимирівка. Після подолання опору німецької бойової групи частини 93-ї, 113-ї та 223-ї сд зайняли місто і продовжили наступ на захід. Після звільнення м. Бобринця силами дивізій 68-го стрілецького корпусу частини 57-ї армії разом з частинами фронтового підпорядкування протягом 17–18 березня оволоділи 102-ма населеними пунктами і вийшли на територію Одеської області. З 22 березня і до 28 березня війська армії здійснювали форсування р. Південний Буг і створення плацдармів на її правому березі для подальшого наступу на Одесу [4, арк. 9–9 зв.].

За даними “Історії міст і сіл...” районний центр *Добровеличківку* визволили 17 березня 1944 р. бійці 14-ї гвардійської стрілецької та 9-ї гвардійської повітряно-

десантної дивізії 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту [2, с. 230]. Те саме повідомляє видання “Памятники истории...” [1, с. 11].

Визволення Добровеличківського району розпочалося у січні 1944 р., коли вже після закінчення Кіровоградської наступальної операції радянські війська спробували взяти район Златополя та Новоукраїнки. Кровопротитні бої тривали до кінця січня і припинилися лише після оточення німецьких військ у районі Корсунь-Шевченківського. Остаточно район був визволений під час Умансько-Ботошанської наступальної операції. Більша частина району була визволена силами дивізії 5-ї та 7-ї гвардійських і 53-ї армій.

Визволення району розпочалося 15 березня 1944 р. і до 19 березня 1944 р. було закінчене. Ворожі війська відступали, стримуючи радянський наступ лише на окремих ділянках фронту.

16 березня 1944 р. район с. Федорівки був зайнятий 6-ю стрілецькою дивізією 53-ї армії. Частини 5-ї гвардійської армії пройшли з боями 20 км і визволили від ворога 22 населених пункти. 214-а стрілецька дивізія вийшла на східну околицю с. Трояни, 213-а стрілецька дивізія підійшла до с. Нова Одеса, 14-а гвардійська стрілецька дивізія зайняла хутір Кардаша, село Варваро-Олександрівку, північно-східну околицю смт. Добровеличківки, 299-а стрілецька дивізія – села Мар’ївку та Євдокимівку, 9-а гвардійська повітряно-десантна та 95-а стрілецька дивізії - околиці села Ново-Миколаївки, 13-а гвардійська стрілецька дивізія – с. Ново-Олександрівку і станцію Адабаш. 97-а гвардійська, 36-а гвардійська та 409-а стрілецькі дивізії разом з 7-м механізованим корпусом визволяли місто Новоукраїнку, а 111-а стрілецька дивізія зайняла Ново-Мар’янівку [7, арк. 11].

17 березня 1944 року дивізії 5-ї гвардійської армії просунулися до наступного рубежу: 214-а стрілецька дивізія – с. Мар’янівка; 213-а стрілецька – с. Коритне, с. Добрянки; 14-а гвардійська стрілецька – с. Любимівка; 299-а стрілецька – смт. Добровеличківка. 9-а гвардійська повітряно-десантна перебувала між висотою 203,6 та с. Ново-Михайлівкою; 95-а гвардійська стрілецька – у селі Ново-Михайлівка та північній частині села Піщаний Брід; 13-а гвардійська стрілецька – на висотах 177,4 та 165,5; 97-а гвардійська стрілецька – у с. Ново-Федорівка. Частини 7-ї гвардійської армії взяли залізничний вузол Помічна, 36-а гвардійська та 409-а стрілецька дивізії вели бій у районі с. Миколаївки [7, арк. 11 зв.].

18 березня 1944 р. частини 5-ї гвардійської армії, переслідуючи супротивника, загалом вийшли за межі Добровеличківського району. На території району залишалися 13-а гвардійська стрілецька дивізія у районі Ново-Миколаївки та Михайлівки, 97-а гвардійська стрілецька – у районі Любомирки, 111-а стрілецька – у районі с. Піщаний Брід. Частини 7-ї гвардійської армії завершили визволення Новоукраїнки та Помічної. 50-а стрілецька дивізія вийшла до Ново-Любомирки, 36-а гвардійська та 409-а стрілецькі дивізії – до станції Глиняна. 19 березня 1944 р. масштабні бойові дії на території району припинилися [7, арк. 12].

Таким чином, відповідно до документів радянських частин безпосередньо смт. Добровеличківка було зайняте без бою частинами 299-ї стрілецької дивізії у період 16–17 березня 1944 р. [27, арк. 6].

Згідно “Історії міст і сіл...” місто Новоукраїнка було визволене 17 березня 1944 р. 13-ю, 97-ю та 50-ю гвардійськими стрілецькими дивізіями при підтримці

27-ї гвардійської танкової бригади [2, с. 537] Видання “Памятники истории...” підтверджує дату визволення, проте серед визволителів називає 53-ю, 50-у, 13-у гвардійську та 97-у гвардійську стрілецькі дивізії, 7-й механізований корпус та 25-у гвардійську танкову бригаду [1, с. 25].

Певні труднощі у вирішенні цього питання викликає те, що на пріоритет у визволенні райцентру претендують частини двох сусідніх армій 2-го Українського, а саме 5-ї та 7-ї гвардійських армій. У березневому наступі армії завдавали допоміжного удару на новоукраїнському та компаніївському напрямку. У наступ лівофлангові армії перейшли 10–11 березня після того, як головні сили фронту прорвали ворожу оборону і взяли місто Умань.

На територію району першими увійшли частини 5-ї гвардійської армії, що 12 березня 1944 р. оволоділи селами Квітка та Петрівка. 15 березня 1944 р. частини армії взяли с. Глодоси, після чого продовжили просування по території Добровеличківського району. 17 березня частини 32-го гвардійського стрілецького корпусу (13-а, 95-а та 97-а гвардійські стрілецькі дивізії), взяли участь у оволодінні м. Новоукраїнка. На північній околиці міста зав'язали бої частини 97-ї гвардійської стрілецької дивізії та 7-го механізованого корпусу [28, арк. 43]. Першими на територію міста увійшли мотострільці 16-ї механізованої бригади 7-го мехкорпусу, що оволоділи північною околицею та залізничною станцією [29, арк. 40].

Частини 7-ї гвардійської армії вступили на територію району 13 березня 1944 р., оволодівши силами 53-ї стрілецької дивізії селом Приют. 16 березня командуючий армією наказав частинам 27-го гвардійського стрілецького корпусу двома стрілецькими дивізіями (50-та та 36-а гвардійська) наступати на Новоукраїнку з півдня. Безпосередньо Новоукраїнку визволяли 17 березня 1944 р. частини 50-ї стрілецької дивізії. Армійський звіт стверджує, що вони діяли у взаємодії з танкістами 27-ї танкової бригади. У цей же день частини 7-ї гвардійської армії визволили важливу залізничну станцію Помічна [23, арк. 45].

У той же час звіт 27-ї гвардійської танкової бригади засвідчує, що танкісти 17 березня 1944 р. визволяли село Рівне і у боях за Новоукраїнку участі не брали. 16 березня 12 танків Т-34 та одна самохідна артустановка СУ-122 бригади разом з піхотою увійшли до с. Рівне. Дійшовши до р. Ташлик бригада зупинилася через те, що були відсутні переправи, придатні для бронетехніки. 17 березня 1944 р. танкісти бойових дій не вели, ремонтуючи матеріальну частину [30, арк. 49]. Продовживши просування на захід, 18–19 березня радянські війська вийшли з території району.

Згідно “Історії міст і сіл...” визволення с. *Вільшанка* відбулося 21 березня 1944 року силами 33-го гвардійського стрілецького корпусу [2, с. 166]. У “Пам'ятниках истории...” стверджується, що визволителькою Вільшанки була 213-а стрілецька дивізія 48-го стрілецького корпусу і 33-й гвардійський стрілецький корпус 5-ї гвардійської армії [1, с. 26].

Визволення Вільшанського району розпочалося 16–17 березня 1944 р., коли частини 5-ї гвардійської армії після визволення Добровеличківського та Хмельівського районів Кіровоградської області розвивали наступ у напрямку річки Південний Буг та міста Первомайськ з метою переправитися на лівий південний берег річки. Наступаючи у напрямку сіл Вільшанка та Велика Мечетна, війська

армії 17–20 березня 1944 р. форсували частиною сил р. Синюху і визволили основні села Вільшанського району.

При цьому 18 березня 1944 р. частини 213-ї, 299-ї, 111-ї стрілецьких дивізій та управління 48-го стрілецького корпусу здали свої ділянки іншим частинам 5-ї гвардійської армії і направилися прискореним маршем до району с. Хашуватого [28, арк. 44]

Решта дивізій армії продовжувала швидко просуватися до переправ через Південний Буг на першомайському напрямку. Вже 18 березня 1944 р. у журналі бойових дій 14-ї гвардійської стрілецької дивізії згадується, що її 41-й гвардійський стрілецький полк очищав смт. Вільшанку від ворожих військ. 20–21 березня 1944 р. дивізія приступила до форсування річки. Очевидно це означало, що Вільшанка очищена від ворожих вояків. [31, арк. 89 зв.–90].

Виходячи з цього, хронологія визволення сучасних райцентрів області, а також перелік радянських військових частин-визволительниць виглядає так:

– Новгородка була визволена вранці 10 березня 1944 р. 93-ю стрілецькою дивізією 57-ї армії 3-го Українського фронту. 113-а стрілецька дивізія у цей же день взяла станцію Куцівка у безпосередній близькості від Новгородки.

– 11 березня 1944 р. місто Новомиргород, а точніше тогочасні районні центри Златопіль та Новомиргород, були визволені підрозділами 6-ї стрілецької дивізії 53-ї армії 2-го Українського фронту.

– 12 березня 1944 р. танкісти та мотопіхота 31-ї бригади 29-го танкового корпусу, бійці 1446-го самохідно-артилерійського полку, а також сапери 193-го окремого саперного батальйону зі складу 5-ї гвардійської танкової армії 2-го Українського фронту визволили місто Гайворон. У цей же день до Гайворона підійшла 62-а стрілецька дивізія 4-ї гвардійської армії, проте участі у визволенні вона швидше за все не брала.

– 12 березня 1944 р. частини 69-ї гвардійської стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту взяли села Христофорівку та Юзефівку (Йосипівку) тогочасного Грушківського району Одеської області, а нині – Благовіщенського району Кіровоградської області. Це призвело до того, що німецька районна адміністрація та допоміжна українська поліція втекли з районного центру, знищивши в'язнів місцевої буцегарні. 15 березня 1944 р. до станції Грушка та селища Ульянівка увійшли бійці 25-ї гвардійської стрілецької дивізії 53-ї армії.

– 12 березня 1944 р. 19-а та 52-а стрілецькі дивізії 57-ї армії 3-го Українського фронту визволили місто Шевченкове та село Волохіне, що нині утворюють районний центр місто Долинська. Визволенню сприяли підрозділи сусідніх 223-ї та 73-ї гвардійських стрілецьких дивізій, що через загрозу оточення примусили німецькі війська відступити з Шевченкового, Волохіного та залізничної станції Долинська.

– 13 березня 1944 року підрозділи 214-ї стрілецької дивізії 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту визволили районний центр Малу Виску.

– 13 березня 1944 р. бійці 81-ї гвардійської стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту визволили районний центр Компаніївка.

– 13 березня 1944 р. підрозділи 110-ї гвардійської стрілецької дивізії 53-ї армії 2-го Українського фронту оволоділи районним центром Новоархангельськ.

- 15 березня 1944 р. 228-а та 58-а гвардійська стрілецькі дивізії 37-ї армії 3-го Українського фронту завершили визволення районного центру Устинівка.
- 16 березня 1944 р. підрозділи 63-ї та 12-а гвардійської кавалерійських дивізій 5-го кавалерійського корпусу 2-го Українського фронту пройшли через залізничну станцію Голованівськ, примусивши ворожі війська тікати з районного центру містечка Голованівськ. О 23:00 до міста увійшли підрозділи 78-ї гвардійської стрілецької дивізії 53-ї армії 2-го Українського фронту.
- 16 березня 1944 р. підрозділи 93-ї, 113-ї та 223-ї стрілецьких дивізій правофлангової 57-ї армії 3-го Українського фронту зайняли місто Бобринець.
- 16–17 березня 1944 р. районний центр Добровеличківка був зайнятий без бою бійцями 299-ї стрілецької дивізії 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту.
- Районний центр Новоукраїнка був визволений 17 березня 1944 р. підрозділами 50-ї стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту, а також 97-ї гвардійської стрілецької дивізії та 7-го механізованого корпусу 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту.
- У період 18–21 березня 1944 р. підрозділи 14-ї гвардійської стрілецької дивізії 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту стрілецької дивізії очистили районний центр Вільшанка від ворожих військ, завершивши визволення райцентрів області.

Таким чином, з 10 до 21 березня 1944 р. війська 2-го та 3-го Українських фронтів визволили від німецьких та румунських військ 14 сучасних районних центрів Кіровоградської області, а також декілька райцентрів, що на даний момент райцентрами не є. При цьому частина сучасних районів області у той час відносилися до Одеської області. При висвітленні цих подій у післявоєнній військовій історіографії та краєзнавчій літературі було допущено низку помилок. Причинами помилок стали недосяжність з різних причин оригінальних документів радянських частин, а також недбалість у викладенні матеріалу авторами історичних, краєзнавчих та пропагандистсько-методичних творів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Памятники* истории и культуры Кировоградской области. Указатель воинских частей принимавших участие в освобождении населенных пунктов области от немецко-фашистских захватчиков, братских и одиночных могил советских воинов и партизан. – Кировоградская райтипография, без даты. – 48 с.
2. *Історія міст і сіл* Української РСР. Кіровоградська область. – Інститут історії Академії наук УРСР. – К., 1972. – 816 с.
3. *Шевченко С.І.* Висвітлення періоду завершення визволення Кіровоградщини (друга декада березня 1944) в “Історії міст і сіл України”/ Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України /Випуск II. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2014. – С. 46–49
4. *Журнал* боевых действий 57 А. 01.03.1944–31.03.1944 г. – ЦАМО РФ. – Ф. 243. – Оп. 2900. – Ед. хр. 991. – Л. 1–16 об.
5. *Выписка* из журнала боевых действий 93 сд за март месяц 1944 года. 31.03.1944–31.03.1944 г. – ЦАМО РФ. – Ф. 1312. – Оп. 1. – Ед. хр. 27. – Л. 22–57.
6. *Выписка* из журнала боевых действий 113 сд за март месяц 1944 года. 31.03.1944–31.03.1944 г. – ЦАМО РФ. – Ф. 961. – Оп. 1. – Ед. хр. 92. – Л. 16 об.–34.

7. *Журнал* боевых действий войск 53 А. 01.03.–31.03.1944. – ЦАМО. – Ф. 409. – Оп. 10057. – Ед. хр. 421. – Л. 1–17 об.
8. *Боевые* донесения штаба 6 сд. – ЦАМО РФ. – Ф. 1055. – Оп. 1. – Ед. хр. 25. – Л. 92–92 об.
9. *Журнал* боевых действий 214 сд. 01.03.–24.05.1944. – ЦАМО РФ. – Ф. 328. – Оп. 4852. – Ед. хр. 188. – Л. 383–388.
10. *Выписка* из журнала боевых действий 5 гв. ТА. 01.03.1944–31.03.1944 г. – ЦАМО РФ. – Ф. 332. – Оп. 4948. – Ед. хр. 155. – Л. 1–46.
11. *Журнал* боевых действий 29 тк с приложением схем. 01.01.1944–30.03.1944 г. – ЦАМО РФ. – Ф. 3420. – Оп. 1. – Ед. хр. 17. – Л. 75–114.
12. *Боевое* донесение штаба 62 гв. сд № 450 за 12.03.1944 г. – ЦАМО РФ. – Ф. 1189. – Оп. 1. – Ед. хр. 16. – Л. 133.
13. *Журнал* боевых действий 4 гв. А. 01.03.–31.03.1944. – ЦАМО РФ. – Ф. 320. – Оп. 4522. – Ед. хр. 125. – Л. 1–36.
14. *Журнал* боевых действий 25 гв. сд. 06.01.1944–22.06.1945. – ЦАМО РФ. – Ф. 1102. – Оп. 1. – Ед. хр. 26. – Л. 18–20.
15. *Акт* Грушковской районной комиссии содействия державной чрезвычайной комиссии по расследованию злодеяний немецко-фашистских оккупантов, 20 декабря 1944 г. – Державний архів Кіровоградської області. – Ф. Р-4079. – Оп. 2. – Од. зб. 3. – Арк. 7–9 зв.
16. *Журнал* боевых действий 64 ск. 01.03.1944–18.04.1944 г. – ЦАМО РФ. – Ф. 956. – Оп. 1. – Ед. хр. 121. – Л. 2–9 об.
17. *Журнал* боевых действий 780 сп 214 сд. 19.07.1942–07.10.1944. – ЦАМО РФ. – Ф. 7437. – Оп. 166487. – Ед. хр. 10. – Л. 191–202.
18. *Описание* боевых действий 788 сп 214 сд. 01.07.1943–17.08.1944. – ЦАМО РФ. – Ф. 7445. – Оп. 159837. – Ед. хр. 8. – Л. 108–117.
19. *Журнал* боевых действий 228 сд. 01.01.–29.12.1944 г. – ЦАМО РФ. – Ф. 1504. – Оп. 1. – Ед. хр. 7. – Л. 19–29.
20. *Журнал* боевых действий 58 гв. сд. 01.03.–31.03.1944 г. – ЦАМО РФ. – Ф. 1178. – Оп. 1. – Ед. хр. 26. – Л. 1 – 24 об.
21. *Выписка* из журнала боевых действий 57 ск. 01.03.–31.03.1944 г. – ЦАМО РФ. – Ф. 946. – Оп. 1. – Ед. хр. 15. – Л. 22–33.
22. *Журнал* боевых действий войск 37 А. 01.03.–31.03.1944 г. – ЦАМО РФ. – Ф. 243. – Оп. 2900. – Ед. хр. 978. – Л. 270.
23. *Журнал* боевых действий войск 7 гв. А. 01.03.–31.03.1944. – ЦАМО РФ. – Ф. 341. – Оп. 5312. – Ед. хр. 690. – Л. 5–65.
24. *Журнал* боевых действий 81 гв. сд с приложением. 01.01.–31.12.1944. – ЦАМО РФ. – Ф. 1232. – Оп. 1. – Ед. хр. 17. – Л. 5–65.
25. *Журнал* боевых действий 5 гв. кк. 07.03.–25.12.1944. – ЦАМО РФ. – Ф. 3472. – Оп. 1. – Ед. хр. 164. – Л. 1–11 об.
26. *Журнал* боевых действий 78 гв. сд. 01.03.–07.07.1944. – ЦАМО РФ. – Ф. 1225. – Оп. 1. – Ед. хр. 23. – Л. 1–8 об.
27. *Журнал* боевых действий 299 сд. 08.03.1944–31.05.1945. – ЦАМО РФ. – Ф. 1604. – Оп. 1. – Ед. хр. 27. – Л. 2–7 об.
28. *Журнал* боевых действий войск 5 гв. А. 01.03.–31.03.1944. – ЦАМО РФ. – Ф. 328. – Оп. 4852. – Ед. хр. 318. – Л. 4–79.
29. *Журнал* боевых действий 7 мк 01.03.–31.03.1944. – ЦАМО РФ. – Ф. 3436. – Оп. 1. – Ед. хр. 57. – Л. 37–42.
30. *Журнал* боевых действий БТ и МВ 7 гв. А. 04.07.1943–02.08.1944. – ЦАМО РФ. – Ф. 341. – Оп. 5330. – Ед. хр. 71. – Л. 46–51.
31. *Журнал* боевых действий 14 гв. сд с 23.09.1943–30.04.1944. – ЦАМО РФ. – Ф. 1076. – Оп. 1. – Ед. хр. 20. – Л. 88–94.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Колечкін Вадим Петрович – головний археограф Державного архіву Кіровоградської області, кандидат історичних наук (м. Кропивницький, Україна).

В. П. Колечкин

Государственный архив Кировоградской области

**ОСВОБОЖДЕНИЕ РАЙОННЫХ ЦЕНТРОВ
КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ В МАРТЕ 1944 ГОДА.**

Статья представляет собой попытку реконструкции событий, развернувшихся вокруг освобождения деревень, городов и поселков городского типа, которые на данный момент являются административными центрами западных и северо-западных районов Кировоградской области. Эти населенные пункты были освобождены от немецкой и румынской оккупации в марте 1944 года. В это время 2-й Украинский фронт осуществлял Уманско-Ботошанского наступательную операцию, а 3-й Украинский - Березнеговато-Снигиревскую. В освобождении населенных пунктов Кировоградской и частично Одесской области принимали участие войска 4-й гвардейской, 53-й, 5-й гвардейской, 7-й гвардейской общевойсковых армий, 5-й гвардейской танковой армии, 5-го кавалерийского корпуса 2-го Украинского фронта, а также 57-й и 37-й армий 3-го Украинского фронта. В традиционных описаниях освобождения райцентров области присутствуют определенные неточности. Данная статья имеет целью уточнить даты освобождения районных центров, а также номера частей, осуществивших освобождения населенных пунктов.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, германско-советский фронт, освобождение Правобережной Украины, Кировоградская область, районный центр.*

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Колечкин Вадим Петрович – главный археограф Государственного архива Кировоградской области кандидат исторических наук (г. Кропивницький, Украина).

V. P. Koljetchkin

Chief archaeographer of the State Archive of Kirovograd Region

**THE LIBERATION OF THE DISTRICT CENTERS
OF THE KIROVOGRAD REGION IN MARCH 1944.**

The article is an attempt to reconstruct the events unfolding around the liberation of villages, cities and towns, which are currently the administrative centers of the western and north-western districts of the Kirovograd region. These settlements were liberated from the German and Romanian occupation in March 1944. At this time, the 2nd Ukrainian Front carried out the Umansko-Botoshansky offensive operation, and the 3rd Ukrainian Front carried out the Bereznegovato-Snigirevskaya offensive operation. Troops of the 4th Guards, 53rd, 5th Guards, 7th Guards Combined Arms Armies, 5th Guards Tank Army, 5th Cavalry Corps of the 2nd Ukrainian Front and the 57th and 37th armies of the 3rd Ukrainian Front. In the traditional descriptions of the liberation of the district centers of the region there are certain inaccuracies. This article is intended to clarify the dates of liberation of the district centers, as well as the numbers of the units that carried out the liberation of human settlements.

Key words: *World War II, German-Soviet front, the liberation of Right-Bank Ukraine, Kirovograd region, regional center.*

REFERENCES

1. **Pamyatniki** istorii i kul'tury Kirovogradskoy oblasti. Ukazatel' voinskikh chastey prinyimavshikh uchastiye v osvobozhdenii naseleennykh punktov oblasti ot nemetsko-fashistskikh zakhvatchikov, bratskikh i odinochnykh mogil sovetskikh voynov i partizan. – Kirovogradskaya rajtipografiya, bez daty. – 48 s.
2. **Istoriya** mist i sil Ukrayins'koyi RSR. Kirovohrads'ka oblast'. – Instytut istorii Akademiyi nauk URSS. – K., 1972. – 816 s.
3. **Shevchenko S. I.** Vysvitlennya periodu zavershennya vyzvolennya Kirovohradshchyny (druha dekada bereznya 1944) v “Istoriyi mist i sil Ukrayiny” / Mizh Bugom i Dniprom. Naukovo-krayeznavchyy visnyk Tsentral'noyi Ukrayiny / Vypusk II. – Kirovohrad: Tsentral'no-Ukrayins'ke vydavnytstvo, 2014. – S. 46–49.
4. **Zhurnal** boyevykh deystviy 57 A. 01.03.1944–31.03.1944 g. – TSAMO RF. – F. 243. – Op. 900. – Ed. hr. 991. – L. 1–16 ob.
5. **Vypiska** iz zhurnalnaya boyevykh deystviy 93 sd za mart mesyats 1944 goda. 31.03.1944–31.03.1944 g. – TSAMO RF. – F. 1312. – Op. 1. – Ed. hr. 27. – L. 22–57.
6. **Vypiska** iz zhurnalnaya boyevykh deystviy 113 sd za mart mesyats 1944 goda. 31.03.1944–31.03.1944 g. – TSAMO RF. – F. 961. – Op. 1. – Ed. hr. 92. – L. 16 ob.–34.
7. **Zhurnal** boyevykh deystviy voysk 53 A. 01.03.–31.03.1944. – TSAMO RF. - F. 409. - Op. 10057. - Ed. hr. 421. – L. 1–17 ob.
8. **Boyevye** doneseniya shtaba 6 sd. – TSAMO RF. – F. 1055. - Op. 1. - Ed. hr. 25. – L. 92–92 ob.
9. **Zhurnal** boyevykh deystviy 214 sd. 01.03.–24.05.1944. – TSAMO RF. – F. 328. – Op. 4852. – Ed. hr. 188. – L. 383–388.
10. **Vypiska** iz zhurnalnaya boyevykh deystviy 5 gv. TA. 01.03.1944–31.03.1944 g. – TSAMO RF. – F. 332. - Op. 4948. – Ed. hr. 155. – L. 1–46.
11. **Zhurnal** boyevykh deystviy 29 tk s prilozheniyem skhem. 01.01.1944–30.03.1944 g. – TSAMO RF. – F. 3420. – Op. 1. - Ed. hr. 17. – L. 75–114.
12. **Boyevoye** doneseniyе shtaba 62 gv. sd № 450 za 12.03.1944 g. – TSAMO RF. – F. 1189. – Op. 1. – Ed. hr. 16. – L. 133.
13. **Zhurnal** boyevykh deystviy 4 gv. A. 01.03.–31.03.1944. – TSAMO RF. – F. 320. – Op. 452. – Ed. hr. 125. – L. 1–36.
14. **Zhurnal** boyevykh deystviy 25 gv. sd. 06.01.1944–22.06.1945. – TSAMO RF. – F. 1102. – Op. 1. – Ed. hr. 26. – L. 18–20.
15. **Akt** grushkovskoy Rayonnoy komissii sodeystviya Derzhavnoy chrezvychnoy komissii po rassledovaniyu zlodeyaniy nemetsko-fashistskikh okkupantov, 20 dekabrya 1944 g. – Derzhavniy arkhiv Kirovograds'koyi oblasti. – F. R-4079. – Op. 2. – Od. zb. 3. – Ark. 7–9 zv.
16. **Zhurnal** boyevykh deystviy 64 sk. 01.03.1944–18.04.1944 g. – TSAMO RF. – F. 956. – Op. 1. – Ed. hr. 121. – L. 2–9 ob.
17. **Zhurnal** boyevykh deystviy 780 sp 214 sd. 19.07.1942–07.10.1944. – TSAMO RF. – F. 7437. – Op. 166487. – Ed. hr. 10. – L. 191–202.
18. **Opisaniye** boyevykh deystviy 788 sp 214 sd. 01.07.1943–17.08.1944. – TSAMO RF. – F. 7445. – Op. 159837. – Ed. hr. 8. – L. 108–117.
19. **Zhurnal** boyevykh deystviy 228 sd. 01.01.–29.12.1944 g. – TSAMO RF. – F. 1504. – Op. 1. – Ed. hr. 7. – L. 19–29.
20. **Zhurnal** boyevykh deystviy 58 gv. sd. 01.03.–31.03.1944 g. – TSAMO RF. – F. 1178. – Op. 1. – Ed. hr. 26. – L. 1–24 ob.

21. *Vypiska* iz zhurnalа boyevykh deystviy 57 sk. 01.03.–31.03.1944 g. – TSAMO RF. – F. 946. – Op. 1. – Ed. hr. 15. – L. 22–23.
22. *Zhurnal* boyevykh deystviy voysk 37 A. 01.03.–31.03.1944 g. – TSAMO RF. – F. 243. – Op. 2900. – Ed. hr. 978. – L. 2–70.
23. *Zhurnal* boyevykh deystviy voysk 7 gv. A. 01.03.–31.03.1944. – TSAMO RF. – F. 341. – Op. 5312. – Ed. hr. 690. – L. 5–65.
24. *Zhurnal* boyevykh deystviy 81 gv. sd s prilozhenim. 01.01.–31.12.1944. – TSAMO RF. – F. 1232. – Op. 1. – Ed. hr. 17. – L. 5–65.
25. *Zhurnal* boyevykh deystviy 5 gv. kk. 07.03.–25.12.1944. – TSAMO RF. – F. 3472. – Op. 1. – Ed. hr. 164. – L. 1–11 ob.
26. *Zhurnal* boyevykh deystviy 78 gv. sd. 01.03.–07.07.1944. – TSAMO RF. – F. 1225. – Op. 1. – Ed. hr. 23. – L. 1–8 ob.
27. *Zhurnal* boyevykh deystviy 299 sd. 08.03.1944–31.05.1945. – TSAMO RF. – F. 1604. – Op. 1. – Ed. hr. 27. – L. 2–7 ob.
28. *Zhurnal* boyevykh deystviy voysk 5 gv. A. 01.03.–31.03.1944. – TSAMO RF. – F. 328. – Op. 4852. – Ed. hr. 318. – L. 4–79.
29. *Zhurnal* boyevykh deystviy 7 mk. 01.03.–31.03.1944. – TSAMO RF. – F. 3436. – Op. 1. – Ed. hr. 57. – L. 37–42.
30. *Zhurnal* boyevykh deystviy BT i MV 7 gv. A. 04.07.1943–02.08.1944. – TSAMO RF. – F. 341. – Op. 5330. – Ed. hr. 71. – L. 46–51.
31. *Zhurnal* boyevykh deystviy 14 gv. sd s 23.9.43 g. po 30.4.44 g. – TSAMO RF. – F. 1076. – Op. 1. – Ed. hr. 20. – L. 88–94.

ABOUT THE AUTHOR

Koljehkin Vadym Petrovych – chief archaeographer of the State Archive of Kirovohrad Region, candidate of the historical sciences (Kropyvnytskyi, Ukraine).